

Otsime õpikutest väärtusi!

Kui TÜ eetikakeskus tegi 1. septembril üleskutse otsida õpikutest väärtuste avaldumiskohti, siis pidasime oluliseks anda õpikute tagasisidestamise võimaluse laiale ringile. Õpilaste, õpetajate, lapsevanemate ja paljude teiste hääl tavaliselt kirjastusteni ei jõua ning meie saime olla vahendajaks. Samuti ei pruugi näiteks lapsevanematel muidu olla põhjustki õpikuid sellise pilguga uurida ning saada teada, millist maailmapilti nende lastes kujundatakse. Meie üleskutse eesmärk oli sellele osutada ja anda väike tõuge õppematerjalides sisalduvatele väärtustele tähelepanu pööramiseks, peale selle pakkuda võimalust oma mõtete, kiidusõnade ja etteheidetega meie kaudu otsustajateni jõuda.

Samas oli üleskutses püstitatud ülesanne muidugi väga raske, ilmselt raskemgi kui meile endile esimese hooga tundus. Pidevalt väärtustega tegeledes kipub ununema, et „väärtus“ pole igapäevaselt sagedasti kasutatav sõna ja et palve mõtestada enda arusaamad lahti n-ö väärtuste keeles võib tekitada segadust. Lõpptulemusena laekuski meile väga erinevaid töid ja võib öelda, et meie ootustega klappisid nendest vähesed. Ometi on hea meel, et meil õnnestus avalikkuse tähelepanu juhtida sellele, et ka õpikud mõjutavad laste väärtushinnanguid, ja panna mõtisklema selle üle, milliseid väärtushinnanguid me siis kujundada tahaksime. Oleme tänulikud kõigile, kes juhtisid meie tähelepanu neile silma jäänud õpikutele ja andsid meile sellega põhjuse neisse sisse vaadata. Tegime ka ise palju tähelepanekuid ja lõpptulemusena valmis allolev tabel, kus on näiteid 43 õpikust.

Loodame, et see materjal on abiks väärtuste avaldumiskohtade märkamisel, nii et kirjastused saavad veelgi paremini kaasa aidata uue riikliku üldhariduskoolide õppekava rakendumisele. Meie käest on palju küsitud, kas üleskutse põhjuseks oli see, et oleme praegusel ajal märganud rohkelt halbu õpikuid. Ent õpikud on pigem muutunud ikka paremaks – meid ajendas uue õppekava muutumine väärtuskessemaks. Uus RÕK seab nii põhikooli kui gümnaasiumi eesmärgiks kujundada väärtushoiakuid ja -hinnanguid, mis on isikliku õnneliku elu ja ühiskonna eduka koostoitimise aluseks. Ka see, et üldhariduskool peab nüüdsest toetama võrdsel määral õpilase vaimset, füüsilist, kõlbelist, sotsiaalset ja emotsionaalset arengut, on suur samm edasi ning need väärtuskasvatuslikud sihiseaded võiksid aina enam peegelduda ka õppematerjalides.

Rääkides pöördest faktikeskselt koolilt väärtuspõhisele koolile, on koolidest kostnud meieni lausa selliseid hinnanguid, et enne õpikute muutumist ei saa hariduses tähelepanuväärset pööret toimuda. Õpetajad on küll väärtuste kujundamisel võtmeisikud, kuid nemad lähtuvad suuresti just õpikutest. Näiteks üks mure, mida õpetajate seas väärtuskasvatusega seoses ikka ja jälle esile tuuakse, on ajapuudus seoses aineprogrammi ülekoormatusega. Lisaks õppekava edasisele arendusele saaksid siin õpetajatele toeks olla nii õpetajaraamatud kui õpikud, kasutades julgelt õppekava piires jäetud otsustus- ja valikuvabadusi.

Praegune teabega ülekoormatus paneb õpetajate õlule suure koorma, sest kõik esitatud materjal tuleb igal juhul läbi käia. Ja see võib omakorda viia õpilastepoolse tekstide pähetuupimiseni, kuigi on üldteada, et hinde kättesaamiseks kiiruga pähe õpitud faktid hajuvad peast märkimisväärselt jälge jätmata. Küll aga kujunevad väärtushoiakud, et minu kui inimese rolliks on vaid teiste poolt etteantud fakte/vastuseid/lahendusi/hinnanguid teada ja täpselt samasugustena taasesitada, või lausa, et kõik see minusse ei puutugi. Ent selleks, et teadmised saaksid isiklikuks kogemuseks ja oma elamuseks, on vaja aega, et mõelda, arutada, läbi mängida ja tunnetada. Kõigele sellele saavad õpikud kaasa aidata.

Mis puutub otsesemasse väärtushinnangute kujundamisesse ainesisuga seotult, siis meil on olemas teatavad kokkulepped oluliste väärtuste osas (RÕK, põhiseadus). Küsimus polegi enamasti selles, et erinevad inimesed/autorid/õpetajad väärtustaksid erinevaid asju, seega lahkavumused küsimuses, kas mingi väärtushoiak või hinnang on soovitud või mitte, on üpris harvad. Pigem kerkib õpikuid uurides esile küsimus teadlikkusest – kuna alati pole lihtne märgata, kuidas erinevad väärtused õppematerjalides avalduvad, siis lipsab juhuslikult sisse väärtushinnanguid, mis pole kaugeltki kavatsuslikud. Oma üleskutsega tahtsimegi kaasa aidata suuremale teadlikkusele vastavate valikute tegemisel.

Kui väärtuste kujundamise katse on kavatsuslik, siis tõstatub järgmine teadlikkuse küsimus – kuidas seda täpsemalt teha. Siin on oht kalduda deklaratiivsusesse ja jääda sellisena kasutuks või tekitada isegi trotsi. On näiteks suur vahe, kas kirjutada vaid käskivas kõneviisis „Toituma peab tervislikult, sest see on tervisele kasulik” või toetada sellise hoiaku kujunemist ka lapse suhu pandud kirjeldusega: „Laupäeval käisime turul. Me tahtsime osta marju ja puuvilju. Mulle maitsevad turult ostetud viljad palju rohkem kui poest ostetud. Eriti magusad on need suvel ja sügisel. Emal oli vaja ühepajatoidu jaoks mitmesuguseid köögivilju.“

Õpikutes sisalduvad väärtushinnangud võivad ilmneda ka õpiku kui terviku vaatlemisel ja siin on samuti võtmesõnaks teadlikkus. Näiteks kui aabitsas on läbivalt põnevaimaks peategelaseks isa, nii et emakuju kahvatub tema kõrval, siis võib see olla teadlik valik – seeläbi võib väärtustada isarolli, mida ühiskonnas alahinnatakse. Vaja on muidugi kaaluda ka riske: kuidas tunnevad ennast lapsed, kelle isal pole aega nendega sellisel moel tegeleda või kel isa üldse polegi. Samas ilmselt pole teadlik see, kui illustatsioonidel ja tekstides on poiste huvid läbivalt mitmekesisemad ja põnevamad kui tüdrukutel. Ühte konkreetset pilti vaadates pole põhjust küsida, et miks puu otsas on just poiss, kuid samas torkab silma, kui tüdrukud jäävad ronimisest, onnidest ja muust seikluslikust läbivalt kõrvale

Õpik on ka ise teatud väärtuste kandja, näiteks puutub täpsusesse kui väärtusesse see, et õpik ei tohiks sisaldada faktivigu või segast väljendusviisi. Kui aabits on kujunduslikult ülekoormatud, nii et laps ei suuda sigrimigrist enam infot eristadagi, siis ei ole ilmselt osatud selle koostamisel väärtustada selgust. Ometi ootame ja nõuame me täpsust ja selgust õpilastelt, nii et õpikud saavad neile selles mõttes oma lähenemisega eeskujuks olla. Eeskuju saab pakkuda ka järjekindlusega õpilastele antud juhiste järgimisel. Näiteks kui ajalooõpikus on pühendatud omaette peatükk sellele, et allikate äramärgimine ja allikakriitilisus on olulised, siis oleks hea ka õpikus endas rohkem allikamärkeid kasutada. Märkides hinnanguid sisaldavatele kohtadele juurde nende autori, aitame me õpilastel märgata, kus on fakte esitatud ühe poole vaatepunktist lähtuvalt.

Niisiis selgus õppematerjale ja meile laekunud töid uurides, et õpikute või nende mõju lahterdamisest heaks ja halvaks on märksa olulisem rõhutada teadlikku versus juhuslikku valikut. Kuna ühes ja samas õpikus leidub nii suurepäraseid lahendusi kui ka kohti, mille mõju on ilmselt teadvustamata ja soovimatu, siis on konkreetsetest näidetest rohkem kasu kui õpiku tasandil järelduste tegemisest. Allolevast tabelist leiab rohkelt konkreetseid näiteid väärtuste avaldumisest ning juuresolev viide asjassepuutuval õpikule võimaldab ise täpsemalt järele vaadata ja mõelda. Panime meieni jõudnud tähelepanekud tabelisse väärtuste kaupa, et juhtida ühtlasi tähelepanu väärtuste laiale spektrile. Loodame, et meie tööst on Teile tuge ja soovime õppematerjalide arendamiseks palju jõudu!

Väärtus	Näited	Õpik
Ühismeelsus, sõprus	Mängujuhendis: „Oled hea sõber, kui rõõmustad ka kaaslaste võidu üle“ Hea võimalus mõelda ka tunnete, mida tunneb võitja ja mida kaotaja. Samas mida üldse võit/kaotus tähendavad ja kas on alati olulised. Võib juhtida tähelepanu, kuidas saad sa ikkagi olla võitja, isegi kui sa ei ole kõige kiirem, osavam jne	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika tööraamat 1. klassile, II. Koolibri 2008, lk 39
	Tekstis „Kummikeks, kummikeks!“ on juttu laste ühisest tegutsemisest, konfliktist, üksteiselt õppimisest.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 16-17
	Küsimus raamatukatkendi järel: „Milline tüliõun on sinu sõpruskonna keskele visatud? Mis on aidanud probleemi lahendada?“	Kalamees. Maailmakirjandus . Antiik. Keskaeg. Renessanss. Gümnaasiumiõpik. Avita 2010, lk 21
	Jutt „Uus õpilane“, küsimused: „Millised mured ja rõõmud võivad olla õpilasel uues klassis? Nimeta viis moodust, kuidas uut õpilast toetada.“	Keppinau et al. Tere, maailm! 3. klass, I. Varrak 2003, lk 6
	Harjutuses tekst sõprussuhetest „Häid sõpru on raske leida“, sõpruseteemalised mõtteterad	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 110-111
Jagamine ja kinkimine	Ülesannetes jagatakse komme ja kooke kaaslastega	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I. Avita 2009, lk 65 Kaasik. Matemaatika 4. klassile, II. Avita 2009, lk 79
	Teema „Tervislik toit“ all esitatakse ka küsimusi külalislahkuse kohta: „Kuidas näidata üles külalislahkust, kui sulle tulevad külalised?“, „Kas külalistele on vaja alati süüa pakkuda?“ See pakub võimaluse arutleda ka selle üle, et erinevates kodudes on erinevad kombes; erinevates kultuurides veelgi enam erinevad; mis on kellegi jaoks külalislahkus ja mis ebaviisakus; kuidas vahet teha ja kuidas viisakalt käituda sellistes olukordades.	Kõiv, Edovald. Inimeseõpetus 3. klassile. Avita 2004, lk 9
	Jõuluteema juures küsimused: „Kas sulle meeldib kingitusi saada? Mida sa tunned, kui saad kingituse?“, „Kas sulle meeldib kingitusi teha? Mida sa tunned kingitusi tehes?“, „Millised võivad olla meeldivad kingitused?“	Keppinau et al. Tere, maailm! 3. klass, I. Varrak 2003, lk 79
Abistamine, heategemine	Arstiteaduse edusammude peatükis on tekstid Florence Nightingale'ist ja haigepõetaja elukutse algusest, Punase Risti loomisest ja Genfi konventsioonist. Nt küsimus: „Miks on Genfi konventsioon vajalik?“	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, II. Avita 2008, lk 41-43
	Tekst Ema Teresast ja abiorganisatsioonidest. Nt küsimus: „Kas ka sinu kodukohas leidub vaeseid, töötuid või kodutuid? Kuidas neid abistatakse?“	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, II. Avita 2008, lk 94-

Abistamine, heategemine	Võimalused ja rahvusvahelised organisatsioonid inimkonna toiduprobleemi lahendamiseks. Nt ülesanne: „Arutlege pinginaabriga, mida soovitaksite teie teha näljahäda leevendamiseks nt Aafrika kõige vaesemates maades“. Annab lisaks võimaluse arutada vabatahtlikkuse ja heategemise üle laiemalt, nt kas heategevus teeb alati head? Kas abi jõuab ikka abivajajateni? Miks inimesed üldse teevad head või tegelevad heategevusega? (kriitilise mõtlemise arendamine). Siin oleks ka sobiv koht arutada õpilase isikliku panuse üle.	95 Martin. Bioloogia 8. klassile, II. Avita 2008, lk 102-103
	„Miks arengumaadele pidevalt eraldatavad rahalised toetused ja muu materiaalne abi ei likvideeri seal esinevat toidupuudust?\": pakutakse koht arutamiseks keskkonnaprobleemide üle, aga lahtine küsimus jätab võimaluse käsitleda ka muid tegureid.	Sarapuu, Viikmaa, Puura. Bioloogia gümnaasiumile. II osa, 4. kursus. Eesti Loodusfoto 2006, lk 33
	Juttude valik õpikusse: „Tumeroheline auto ei kuulu sõna“ ja „Kollane autopõrnikas aitab hädalisi“. Kaks autot satuvad samasugusesse olukorda: tee ääres vihma käes ootab ema lastega. Üks auto ei aita hädalisi, teine aitab. Kumbki auto peab oma teguviisi normaalseks. Jutud on neutraalselt esitatud, otsesest moraali lugemisest hoidumine loob võimaluse avatud ja sisuliseks aruteluks. Lisaks abistamisele võib arutelu teemaks olla sallivus – teistsuguse arvamuse aktsepteerimine.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, II. Avita 2008, lk 76-77
Õppimine, lugemine, teadmised	Ülesannete koostamisel on kasutatud raamatute lugemise teemat. Terves õpikus on ülesandeid seostatud raamatutega, mida lapsed ilmselt eesti keele tunnis loevad (Pipi, Sipsik, muinasjutud).	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika tööraamat 1. klassile, II. Koolibri 2008, lk 53
	Tsitaat Gerd Kanterilt: „Õppimine on tähtsam kui sport. Kui sa aasta-aastalt tõestad, et saad koolis hakkama, siis tõestad, et suudad ka sporti teha. Kes jätab pooleli kooli, see jätab enamasti pooleli ka treeningud“.	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I. Avita 2009, 114
	Jutus „Ema, jutusta veel ainult üks anekdoot“ on soodsas valguses näidatud tarkust ja selle saavutamiseks tarvilikku õppimist. Huumor on tõhus vahend teema huvitavaks tegemiseks.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 64-65
	Kogu õpik sisaldab naljakaid sõnamänge, näiteid ja tekste. Huumor on tõhus vahend teema ja õppimise huvitavaks tegemiseks.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile. Avita 2008 Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile. Avita 2009,
Terves raamatus on rõhutatud uudishimule – et laps ise edasi uuriks asju. Kaasahaarav tekst. Pildid on väga mitmekesised, huvi tekitavad. Rõhk on pandud sellele, kuidas ja miks midagi teada saada.	Kuurme, Laug. Loodusõpetus 4. klassile, I. Avita 2008	

	Teemade näitlikustamiseks on õpikus hulganisti kirjeldusi sellest, kuidas lapsed ise katseid tehes või ka kogemata käsitletavate nähtustega tutvuvad. Näiteks peatükis „Aine ehitus“ kirjeldatakse Reeda juhuslikku avastust, kui ta kallas teepakile külma vett ja värvaine segunemine võttis pikka aega, ent kui ta siis katsetas kuuma veega, toimus segunemine palju kiiremini. Sellised jutud aitavad õpilastel õpitavaga elulise kontakti saada.	Pärtel. Loodusõpetus , 7. klass. Koolibri 2010, lk 88
Eakate austamine	„...vanurieas jätkub organismi vaimne ja kehaline taandareng“ – väljendiga „vaimne taandareng“ on siin ilmselt mõeldud valdkonda, mida edaspidi kirjeldatakse kui närvitalitluse ja meeleelundite nõrgenemist. Samas jätab sõna „vaimne“ võimaluse tõlgendada nimetatud taandarengut rumalusena vms. Kuna pole rohkem lahti seletatud ega esile toodud alternatiive (et on ka erksa vaimuga 85-aastaseid), võib jääda mulje, et üle 75-aastased ongi vaimselt taandarenenud. Võib soodustada halvustavat suhtumist.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, lk 25
Teistega arvestamine, hoolimine	Küsimus: „Kas inimene võib telefoniga rääkides juuresolijaid häirida? Kuidas? Kuidas seda vältida?“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 38
	„Igal sügisel koristame koos teiste majaelanikega oma kodu ümbruse ära. Enamasti riisume lehti ja korjame kokku mahalangenud oksad. Kahjuks viskavad mõned rumalad inimesed prahti maha, olgugi et prügikastid on lähedal. Mina küll prügi maha ei viska! Mulle ei meeldi kõndida seal, kus vedelevad jäätisepaberid.“ Ühest küljest võib arvata, et lapse suhu pandud õpetusiva jõuab õpilaseni paremini kui üksnes deklareerimine, kuid selles lõigus kostab eneseupitamist ja inimeste lahterdamist – teised on rumalad; mina küll nii ei tee! See on hea koht näiteks kodanikualgatusest rääkimiseks („Teeme ära!“)	Elvisto, Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 2. klassile, II. Avita 2009, lk 22
Looduse hoidmine	Matemaatikaülesannete koostamisel ja piltidel on kasutatud lindude toitmise teemat	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika tööraamat 1. klassile, I. Koolibri 2008, lk 22-27
	Matemaatikaülesannete koostamisel ja piltidel on kasutatud koduloomade eest hoolitsemise teemat	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika tööraamat 1. klassile, II. Koolibri 2008, lk 34-35
	Matemaatikaülesannete koostamisel on kasutatud prügi koristamise ja sorteerimise teemat	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika 2. klassile. Koolibri 2009, lk 102-103
	Matemaatikaülesannetele on lisatud soovitusel matkamiseks, sh „Õpi tundma loodust ning hoiu ja kaitse seda“	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, II. Avita 2009, lk 140
	Heaoluühiskonna kirjelduse juures räägitakse tarbimise varjukülgedest, koormusest keskkonnale. Seda käsitlust võiksid toetada vastavad aruteluküsimused või ülesanded peatüki	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, II. Avita 2008, lk 81

Looduse hoidmine	lõpus.	
	Astrid Lindgrenit käsitlevas tekstis tuuakse esile tema rolli Rootsime loomakaitse arengus	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, II. Avita 2008, lk 87
	Loodusliku tasakaalu, biosfääri ja bioloogilise mitmekesisuse teemat käsitledes puudutatakse inimtegevuse mõju. Siinkohal võiks ülesannetes esile tuua õpilase enda rolli ja võimalusi, mida tema saaks teha. Praegune käsitus on hinnanguvaba, mis õpikus on ilmselt ka soovitatav stiil, kuid ka nii oleks võimalik rohkem rõhutada inimese vastutust. Selles osas on põhjalikum 23. ptk „Looduskaitse“. See on ka hea võimalus kriitilise mõtlemise arendamiseks.	Toom, Kokasaar, Martin. Bioloogia 8. klassile, I. Avita 2008, lk 108-109; 113; 117-119; 120-125.
	Peatükkide teemad (selgrootud) on seotud inimtegevusega ja looduskaitsega. Ülesanne: „Inimene teeb korallriffidele kahju: korjab koralle suveniiriks, reostab merd naftaga jm. Miks on oluline korallriffide kaitse ja säilitamine?“ (lk 17 ül 7) Ülesanne: „Missugune karbamiid on Eestis kaitse all? Miks?“ (lk 39 ül 6)	Martin. Bioloogia 8. klassile, II. Avita 2008
	Tutvustatakse programmi „Planeet Maa aasta“, mis tegeleb kogu Maa keskkonnaküsimustega. Küsimus: „Missugused [„Planeet Maa aasta“ teemadest] on tähtsad ka sinu kodukohale? Põhjenda.“	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, II. Avita 2008, 35
	„Naksitrallide“ katkendi järel küsimused: „Kas sina oled nõus Sammalhabeme mõttega, et looduses peab valitsema tasakaal? Miks sa nii arvad?“, „Tooge näiteid, kuidas looduses on kõik omavahel seotud“	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, II. Avita 2008, 99
	Peatükis „Ettekande koostamine“ on näidisetekandeks valitud tekst prügi sorteerimisest.	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, II. Avita 2009, lk 95
	„Puu oksa murda ei tohi, puu võib niimoodi kauaks põdema jääda“. Selles lauses vajaks ilmselt selgitamist sõna „põdema“ ja selle tähendus antud kontekstis. Otsene keeld võib kõlada pelgalt deklaratiivselt või anda soovitus vastupidise mõju.	Elvisto, Laug, Hallik. Loodus- ja inimõpetus . Tööraamat 2. klassile, I. Avita 2009, lk 21
	„Loodusel kulub ühe plastpudeli lagundamiseks 1000 aastat. Kui plastpudel aga tehases ümber töödelda, võib sellest plastist teha näiteks aiatooli.“ „Mida sa arvad, kuidas saaks Eestimaa puhas hoida?“ „Soolast toitu ei tohi siilile anda!“ Vajab selgitust, miks ei tohi. Otsene keeld võib kõlada pelgalt deklaratiivselt või anda soovitus vastupidise mõju. „Talv on lindudele raske aeg, siis tuleks tihaseid sööta.“ Ka siin võiks pigem hoiduda käskivast vormist, vaid pigem põhjendada ja tagajärgi selgitada. „Paljud tänapäeva mootorsõidukid saastavad ohtlike heitgaasidega keskkonda. Eriti teevad seda lennukid ja suured sõiduautod. Kõige keskkonnahoidlikum on liikuda jalgsi, rattaga või	Elvisto, Hallik. Loodus- ja inimõpetus . Tööraamat 2. klassile, II. Avita 2009, lk 23; 33; 34; 49

Looduse hoidmine	rulluiskudega. Kui nii pole võimalik liigelda, tuleks eelistada mõnd ühissõidukit. Rongid on keskkonnasõbralikumad kui bussid.“ Ka siin võiks pigem hoiduda käskivast vormist, vaid pigem põhjendada ja tagajärgi selgitada.	
	„Metsas peab olema viisakas ja tasa, kõik, mis metsa viidi, tuleb sealt ka kaasa tuua.“ Ka siin võiks pigem hoiduda käskivast vormist, vaid pigem põhjendada ja tagajärgi selgitada. Ülesannetes: kus tohib metsas lõket teha; asjade sorteerimine – mis läheb parandusse ja mis prügikasti? „Looduslikult lagunevad ehk iselagunevad jäätmed visatakse biojäätmete kasti“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, I. Avita 2008, lk 16-17; 49
	Ülesanne: „Pange rühmatööna kirja kümme käsku, kuidas inimene peaks looduses käituma. Tutvustage oma tööd klassikaaslastele“. Siin suunatakse õpilasi endid käskivat vormi kasutama, millega nad ilmselt ongi harjunud. Järjekindlam oleks paluda soovitusi.	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 18
	Küsimus: „Kas inimene saaks nii elada, et ei põhjustaks oma elu ja tegevusega kannatust ja surma teistele elusolenditele (loomad, linnud, putukad, puud, taimed)? Põhjenda oma arvamust“ Siin on hea võimalus elu ja surma tähenduse üle arutamiseks ka personaalsemalt. Võiks arutleda ka nt eutanaasia üle. Soodustab kriitilist mõtlemist ja enesemääratlemist.	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 25
	Peatükis „Päikesekollektor“ põhjendab Martini isa vajadust ehitada päikesekollektor sellega, et kütus üha kallineb. Siin oleks võimalik viidata ka muudele põhjustele, miks päikesekollektorit eelistada (looduse säästmise vajadus)	Pärtel. Loodusõpetus , 7. klass. Koolibri 2010, lk 126-127
	Küsimustega suunatakse õpilase tähelepanu tema enda rollile looduse hoidmisel: „Mida saate isiklikult teha, et kasvuhooneefekt ei süveneks?“, „Mida peaks silmas pidama iga Eesti elanik seoses Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooniga?“, „Millised tegevused on keelatud, kui lähete sõbraga jalutama Lahemaa rahvusparki?“, „Tooge näiteid igapäevasest elust, kuidas saaksite ise kaasa aidata säästvale arengule“	Sarapuu, Viikmaa, Puura. Bioloogia gümnaasiumile. II osa, 4. kursus. Eesti Loodusfoto 2006, lk 33; 39; 44
	Peatükkides „Inimene põhjustab looduse toimimises häireid“ ja „Looduskaitse korraldus Eestis“ käsitletakse inimtegevuse mõjusid ning säästva arengu põhimõtteid. Eelkõige räägitakse inimkonnast üldiselt, riikidest või riikidevahelistest kokkulepetest; rohkem võiks tähelepanu pöörata õpilase enda rollile looduse hoidmisel, näiteks küsimuste abil. Nende peatükkide lõpus on üldse vähem küsimusi ja ülesandeid kui eelnevates, kuid siin saaks pakkuda mitmesuguseid teemasid arutamiseks.	Tenhunen et al. Bioloogia gümnaasiumile IV. Avita 2009, lk 56-63; 64-77
	Harjutusse on tekstiks valitud teade „Keskkonnaamet kutsub metsa istutama“ Harjutuses on tekst koeravõitlustest. Ülesanded ja küsimused: „Arutage klassis, miks peetakse koeravõitlusi jõhkraks“, „Missugused loomadevahelised võistlused on samuti keelatud?“	Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 7; 73
Loodus kui	Tekstides on loodust kirjeldatud kui ilu ja rõõmu jms allikat. Küsimuste abil suunatakse	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv.

väärtus	õpilast uurima, milliseid tundeid metsas viibimine temas tekitab.	Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 11-15
	„Rotid on kahjurid, kes hävitavad inimese toidutagavarasid ja levitavad haigusi“. See lause kõlab kategoorilise hinnanguna ja väljendab sellist hoiakut looduse suhtes, mis lähtub vaid inimese kasust ja kahjust.	Tenhunen et al. Bioloogia gümnaasiumile IV. Avita 2009, lk 136
Töö	Matemaatikaülesannetes ja pildil aitavad lapsed vanaemal taimi istutada	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika tööraamat 1. klassile, II. Koolibri 2008, lk 65
	Piltidel on kujutatud laste tegevustena töötamist. Küsimus „Miks on töö ja sport tervisele kasulikud?“. Siin sees on tugev eeldus, et töö ja sport on tervisele kasulikud (tuleb leida ainult põhjus) ja et õpilane on selle seisukohaga nõus. Küsimuse võiks esitada nii, et avatuks jääksid ka alternatiivsed vastamisvõimalused (nt lapsel võib meelde tulla mõni tervistkahjustav töö)	Karik, Saar, Sirel. Loodusõpetuse tööraamat 1. klassile, I. Koolibri 2009, lk 6
	Teemaks töö ja tööriistad – pildid, küsimused, ülesanded. Nt küsimus „Milline töö meeldib sulle kõige rohkem?“	Karik, Saar, Sirel. Loodusõpetuse tööraamat 1. klassile, I. Koolibri 2009, lk 14-16
	„Töötamine on tõenäoliselt inimese peamine sotsiaalne tegevus, tööle võlgname ühiskonna arenemise ja elujärje tõusu.“ „Tööd tegema motiveerib vajadus elatust teenida ja soov ennast teostada.“ Selliste konstateeringutena kõlab deklaratiivselt. Pigem võiks suunata õpilasi nende küsimuste üle arutlema.	Toots. Ühiskonnaõpetus . 9. klassi õpik. Koolibri 2003, lk 152
Tervis	Ülesandes on kasutatud tervisliku toitumise teemat, seda laiendatakse ka õpilase elule: „Jälgi nädala jooksul, kui palju juurvilja sööd sina“. Ülesanne aitab seostada teemat õpilase enda eluga. Võiks ka paluda jälgida, kui palju süüakse potentsiaalselt ebatervislikke toite.	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika 2. klassile. Koolibri 2009, lk 39
	Matemaatikaülesannetes on kasutatud piisava uneaja ja hammaste eest hoolitsemise teemat	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika 2. klassile. Koolibri 2009, lk 59; 78
	Kui ülesannetes ostetakse toidukaupa, on need enamjaolt puu- ja köögiviljad. Nendest koosneb ka paari ülesande sünnipäevamenüü.	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I. Avita 2009, lk 22-23; 149
	Peatükkide teemad (viirused, bakterid, algloomad, seened) on seostatud inimese elu ja tervisega. Käsitletakse vaktsineerimist, gripiepideemia vastu võitlemist, haiguste vältimist, antibiootikumide ohte.	Toom, Kokasaar, Martin. Bioloogia 8. klassile, I. Avita 2008, lk 16-17; 28-29; 41; 71
	Peatükkide teemad (ussid, ämblikulaadsed) on seostatud inimese elu ja tervisega. Käsitletakse nakatumise ennetamist ja toimimist nakatumise korral.	Martin. Bioloogia 8. klassile, II. Avita 2008, lk 25; 27; 29; 60
	Terves õpikus on inimese anatoomia seostatud tervise eest hoolitsemisega, näiteks kui	Kokassaar. Bioloogia 9. klassile,

Tervis	teemaks on nahk, räägitakse nahal elavatest bakteritest, nende mõjust ja naha puhtuse hoidmisest.	I-II. Avita 2009, lk 14, 15 jm
	Inimese anatoomiat käsitlevas õpikus on tervisesse ja haigestumisse puutuv esitatud siin-seal lisalugemisena (nt lk 99 maksa puhul alkoholi toime ja hepatiit, lk 151-155 põhjalikult seksuaaltervisest koos asjakohaste viidetega). Kasutamata on jäetud võimalus nende teemade juures valikute ja eetikaküsimuste üle arutada ülesannete ja küsimuste abil.	Tenhunen et al. Bioloogia gümnaasiumile III. Avita 2008
	Teemal „Mälestusi suvest“ küsimus „Miks on töö ja sport tervisele kasulikud?“ Siin sees on tugev eeldus, et töö ja sport on tervisele kasulikud (tuleb leida ainult põhjus) ja et õpilane on selle seisukohaga nõus. Küsimuse võiks esitada nii, et avatuks jääksid ka alternatiivsed vastamisvõimalused (nt lapsel võib meelde tulla mõni tervistkahjustav töö). Nägemist käsitledes juhised silmade hoidmiseks, kuulmist käsitledes küsimus „Mida võib kasutada kuulmise kaitseks?“, kompimist käsitledes manitsetakse higisena tuule eest hoiduma ning nahka pesema. Juhised on esitatud küllaltki käskivas vormis. Seda leevendavad nende teemade kohta esitatud küsimused.	Karik, Saar, Sirel. Loodusõpetuse tööraamat 1. klassile, I. Koolibri 2009, lk 6; 41; 43; 45
	Ülesanne: „Miks ei tohi otse Päikesesse vaadata?“ „Selleks, et keha oleks terve, tuleb iga päev palju liikuda“. Mõnes sellises kohas võiks olla põhjendus, miks näiteks liikumine on keha tervisele vajalik. Sisulised selgitused on mõjusamad kui deklaratsioonid. Selgitatakse, kuidas hambaid õigesti pesta. „Hämaras lugemine ja pikka aega arvuti- või televiisoriekraani vaatamine kahjustab silmi.“ „Liiga vali muusika või pidev kõrvaklappide kasutamine kahjustab kuulmist“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 10; 20; 24; 25; 27
	Tervislik toitumine: „Toit on eluks hädavajalik. Kindlasti peab sööma nii taimset kui ka loomset toitu. Taimsed toiduained on puu- ja juurviljad, teraviljad, pähklid jm. Loomsed toiduained on liha, muna, kala, piim, jogurt, juust jm. Väga tähtis on iga päev juua vähemalt kaks klaasi vett!“ Veejoomise nõuet ei ole põhjendatud. Väga kategoorilisena kõlab väide, et sööma peab nii taimset kui loomset toitu. Arvatavasti on nii mõnigi laps kuulnud taimetoitlastest ja selline kindel nõue tekitab küsimusi, kasvõi valikuvabaduse teemal. Jällegi oleksid abiks põhjendused.	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 22
	Tervislik toitumine: „Laupäeval käisime turul. Me tahtsime osta marju ja puuvilju. Mulle maitsevad turult ostetud viljad palju rohkem kui poest ostetud. Eriti magusad on need suvel ja sügisel. Emal oli vaja ühepajatoidu jaoks mitmesuguseid köögivilju.“ Lapse suhu pandud tekst	Elvisto, Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 2. klassile, II. Avita 2009, lk 56

Tervis	vähendab deklaratiivsust ja lähendab seisukohta õpilasele. Kuigi jääb selgusetuks, miks talle turult ostetu rohkem maitseb.	
	Teemaks bakterid, katkend „Söökikust ja pisikust“. Küsimused ja ülesanded: „mida sa pead tegema, et pisikud ei hakkaks suus paljunema? Nimeta kolm soovitus.“, „Valmistage ette küsimused, mida esitaksite hambaarstile. Kutsuge külla hambaarst“	Kebbinai et al. Tere, maailm! 3. klass, I. Varrak 2003, lk 20-21
	Harjutus „Korraldage klassis arutelu <i>Missugused tegurid mõjutavad minu tervist. Ärge unustage ka vaimset tervist. /.../</i> “ Näitena kasutatud kirjand „Tervisliku eluviisi aluseks on tervislik mõtteviis“. Ülesanne: „Arutage klassis, kui oluline on teie arvates kodu roll tervislike eluviiside kujunemisel. Tooge näiteid isiklikest kogemustest.“ Suurepärased ülesanded, mis ei anna valmis vastuseid ette, vaid võimaldavad mitmesuguseid arvamusi. Tekst „Tarkus tuleb toidust“ selgitab teismeliste (õpiku sihtgrupp) toitumisvajadusi koos põhjendustega, kirjeldatakse tagajärgi.	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 87; 93-94; 96
Liikumine ja sport	Lapsi on pildil kujutatud aktiivses liikumises. Küsimused: „Millist sporti sina suvel tegid?“, „Miks on töö ja sport tervisele kasulikud?“. Siin sees on tugev eeldus, et töö ja sport on tervisele kasulikud (tuleb leida ainult põhjus) ja et õpilane on selle seisukohaga nõus. Küsimuse võiks esitada nii, et avatuks jääksid ka alternatiivsed vastamisvõimalused.	Karik, Saar, Sirel. Loodusõpetuse tööraamat 1. klassile, I. Koolibri 2009, lk 6
	Jutt „Kummikeks, kummikeks!“ pakub näite füüsiliselt aktiivsest tegevusest vahetunnis. Ülesandes „Kirjutage reeglid selle kohta, kuidas vahetunnis parimal viisil aega veeta“ on näiteks toodud „Vahetunnis mine klassist välja ja liigu!“	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 16-17
	Matemaatikaülesannetes on kasutatud spordi ja liikumise teemasid, nii tippportlaste tulemusi (nt Gerd Kanter lk 114) kui ka laste endi sportimist (nt lk 116)	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I. Avita 2009
	Katkend uudisest: „Uuring: kehalisest kasvatuses puudutakse kergekäeliselt“. Ülesanded: „Arutage klassis, miks ei taha õpilased kehalise kasvatuses tundides käia“, „Korraldage väitlus <i>Kas kehalise kasvatuses tunnid on vajalikud</i> “. Sellise ülesandepüstitusega ei suruta õpilastele peale ühte ja õiget arvamust, vaid suunatakse neid oma arvamust avaldama ja põhjendama.	Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 84
Säästlikkus, vastutustundlik ja mõistlik	Ülesannetes ostavad tegelased suuremaid ja väiksemaid mahlapakke ning arvutatakse, kui palju on võimalik suurema pakiga raha säästa.	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika 2. klassile. Koolibri 2009, lk 42
	Ülesannetes kasutatakse pere eelarve ja ootamatute väljaminekute teemat: igal pereliikmel	Kaasik. Matemaatika 4. klassile,

tarbimine	tuleb kuskilt kokku hoida, et rikkis pesumasin välja vahetada. Lisaks säästmisele edastab see ülesanne ka sõnumi koostöö vajalikkusest.	I. Avita 2009, lk 153-154
Säästlikkus, vastutustundlik ja mõistlik tarbimine	Ülesandes: seemnest ise taimi kasvatades hoiavad lapsed raha kokku. Samas on see tegevus näiteks, et tulemused ei tule kohe, vaid see võtab aega ja hoolitsemist (tööd).	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I-II. Avita 2009, lk 28
	Jutus „Ostutrall“ lähevad lapsed vanaemaga ostukeskuste alla hinnatud kaupu ostma, lõpuks tuleb välja, et neid asju polegi tarvis ja raha kulub ka hoopis rohkem ning ostud jäävad tegemata. Teema üle suunab arutama küsimus „Miks vanaema lõpuks midagi ei ostnud?“ ja ülesanne „Mõttele, milline asi on sinu arvates tõesti ebavajalik“. Pakutakse võimalus arutleda vajalikkuse ja vajaduste üle. Kas ikka kõike on vaja, mida esmapilgul tahame?	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 88-90
	Jutus „Nimi müüb“ on tegelane kunstnik, kes on rahul väheste asjade ja rahaga. Võimaldab lisaks vähenõudlikule eluviisile arutada mittemateriaalsete ja materiaalsete väärtuste üle.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 91
	Näitetekstiks on valitud uudis tarbimishariduse teemalisest konverentsist. Lisaks ülesandele kontrollida õigekirja, on teksti juures mitu küsimust, mis suunavad tarbimise üle arutama.	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, II. Avita 2009, lk 14
	Tekstis: „Elektri tootmine on keeruline ja kulukas, seetõttu ei tohi elektrit raisata“. Kõlab väga käskivalt, võib mõjuda soovitatavale vastupidiselt. Ülesanne: „Tõmba pildil punane rist kohale, kus näed elektri raiskamist“ Küsimus: „Kuidas saaks kodus ja koolis vett kokku hoida?“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 15; 50
Iseseisvus ja ettevõtlikkus	Ülesannetes korraldavad lapsed ise sõbrale sünnipäevapeo, uuendavad koos õpetajatega pargi, korjavad seemi ja teevad ise neist süüa. Samas omapäi seente korjamine tundub riskantne: kas lapsed ikka tunnevad ise piisavalt seeneliike ja teavad ka mürgiseeni? Ehk oleks selle juurde vaja täiskasvanu järelevalvet.	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I-II. Avita 2009, lk 22-23; 26; 31
	Jutus „Hüüdnimi“ otsustab Ivani isa selle üle, mida poeg peab tegema, ja väljendab selgelt seisukohta „pojad peavad tegema nii, nagu isa käsib“. Küsimus: „Kas sulle meenub mõni olukord, kui pidid tegema, nagu su ema-isa käskisid, kuigi sulle see ei meeldinud?“	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, II. Avita 2008, lk 44-45
	Käsitletakse lastesse suhtumise muutumist. Tuuakse välja, et sada aastat tagasi peeti eriti oluliseks kuulekust. Astrid Lindgreni kaudu näidatakse, mis tänapäeval on muutunud, nt Lindgren „pani pahaks, kui vanemad lapsi näägutasid ja neile oma tahet peale surusid“.	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, II. Avita 2008, lk 84-87
Ohutus ja turvalisus	Matemaatikaülesannetes on kasutatud liikluseeskirjade täitmise/rikkumise teemat (helkurid, turvavöö, kiiruse ületamine, punase tulega tee ületamine) viisil, mis tõstab eeskirjade täitmist positiivsena esile.	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I. Avita 2009, lk 105
	Ülesannetele on lisatud soovitusel matkamiseks, sh „Ära mine üksinda pikemale matkale või liiga kaugele asustatud aladest“, „Ole matkal valmis selleks, et ilm võib halvaks minna, toit	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, II. Avita 2009, lk 140; 142

Ohutus ja turvalisus	võib otsa saada, ravimeid võib vaja minna. Ära ülehinda enda ja matkakaaslaste võimeid“.	
	Pildidel kannavad rattaga sõitvad lapsed kiivrit (nt I osa lk 3), ülesandes tuleb leida kiivrit ja helkurit kandev laps (II osa lk 113)	Kubri, Palu, Vares. Matemaatika tööraamat 1. klassile. Koolibri 2008
	Ülesandes on kasutatud liicluseeskirjade rikkumise teemat: tuleb arvutada trahvide suurust ja teha arvutusi liicluses vigasaanute statistikaga.	Kaasik. Matemaatika 5. klassile. Avita 2010, lk 32-33
	Ülesanne „Arutlege, miks on rattasõidul vaja kanda kiivrit“, küsimus „Kuidas saad vähendada peapõrutuse saamise ohtu?“. Huvitav oleks arutada ka selle üle, miks ikkagi paljud inimesed kiivrit ei kannu; mida peetakse peapõrutuse vältimisest olulisemaks.	Kokassaar. Biooloogia 9. klassile, I. Avita 2009, lk 89; 95
	Juhised silmade hoidmiseks õnnetuste eest ja mürgiste ainete käsitsemiseks	Karik, Saar, Sirel. Loodusõpetuse tööraamat 1. klassile, I. Koolibri 2009, lk 41; 47
	Pildil ei kannu jalgrattaga metsaminejad kiivrit – see näitab ohtlikku eeskujuga ja kujutab ohutusnõuete eiramist loomulikuna. Selgitatakse, milliseid seeni tohib süüa ja milliseid mitte; korjata tuleks vaid neid seeni, mida tuntakse. Linnas liigeldes tuleb olla tähelepanelik ja järgida liicluseeskirju. Küsimus: „Millal ja kus tuleb kanda helkurit?“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, I. Avita 2008, lk 17; 20; 27
	Ülesandes on pildil (elektri?)radiaator, aurav kohvi-/teetass, põlev küünal, tänavalatern, laualamp, lõke, taskulamp, kamin; küsitakse: „Mis võib olla ohtlik? Mis on ohutu? Värv!“ Sellisel kujul jääb arusaamatuks, milliseid neist asjadest peetakse ohtlikuks ja milliseid mitte. Kas elektril töötavad asjad on vähemohalikud kui elav tuli? Või vastupidi? Või on veel mingi kriteerium? Tekstis selgitatakse, et elekter on inimkehale ohtlik, elektrijuhtmete ja –seadmetega ei tohi mängida; vesi juhib elektrit.	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 11; 14
	Pildil on kujutatud laps jääpangal ja rattaga kukkunud laps. Ülesanne: „Kirjelda võimalikult täpselt, mis on pildil juhtunud. Kirjuta, mis on hädaabi telefoninumber. Mida tuleb öelda hädaabisse helistades“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 39
	Eraldi käsitletakse teemat „Oht ja ohutus“: tulekahju, autoõnnetus, kommionu, väike laps ja kuum pliit, helkuri kandmise vajalikkus. Lapsed peavad ülesannetes ise vastama, miks pildidel kujutatud situatsioonid ohtlikud on.	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 28-29
„Jugapuu on väga mürgine taim! Selle puu vart, okkaid, marikäbisid ja seemneid ei tohi suhu	Elvisto, Laug, Hallik. Loodus- ja	

Ohutus ja turvalisus	<p>pista.“</p> <p>„Kastanimunadega on tore mängida, kuid süüa neid ei tohi! Hobukastan on mürgine taim!“</p> <p>Ülesanne: „Kirjelda, miks võib torm ohtlik olla.“</p> <p>Küsimus: „Miks on udu liikluses ohtlik?“</p> <p>„Et abivajajat aidata, peab igas autos ja avalikus kohas (poes, koolis jm) olema esmaabikarp. Kui on juhtunud õnnetus, ära jäta abivajajat hätta. Kui sina ei saa aidata, kutsu appi mõni vanem inimene või helista päästjatele“</p> <p>Ülesanne: „Kirjuta hädaabi telefoninumber“</p>	<p>inimeseõpetus. Tööraamat 2. klassile, I. Avita 2009, lk 19; 27; 35; 39</p>
	<p>„Politsei poole tuleb pöörduda, kui keegi ohustab inimesi või tema vara.“</p> <p>„Laps võib sohu minna vaid koos täiskasvanuga“</p> <p>„Mulle meeldib väga ujuda. Suure osa suvest veedame järve ääres. Varem ei lubanud ema mul kunagi üksinda vette minna. Pärast ujumiskursusi oskan ma aga väga hästi ujuda ning ema võib mind kaldalt jälgida. Kord, kui ta ära pidi minema, lubas ta mul sõpradega randa jääda. Tõsi, enne käis ta vetelpäästjaga rääkimas.“</p> <p>„Siin [vanades varemetes] on tore mängida, kuid peab olema ka hästi ettevaatlik, sest müürid on vanad ja võivad variseda.“</p> <p>Neid lauseid võrreldes on näha, kuidas mõnel pool on esitatud suhteliselt lahtiseletamata keeld-käsk, mõnel pool on aga toodud põhjendusi. Põhjendustega on ohule viitamine ilmselt mõjusam ja kergemini omastatav.</p>	<p>Elvisto, Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus. Tööraamat 2. klassile, II. Avita 2009, lk 21; 58; 62; 70</p>
	<p>Jutus „Ohtlikud mängud“ mängivad lapsed liivakarjääris, üks lastest jääb liiva sisse kinni, teised kutsuvad appi naabronu ja helistavad Päästeametisse. Küsimused ja ülesanded: „Mida sina oleksid teinud teisiti?“, „Korraldage klassis ajurünnak ja kirjutage tahvlile, millised ohud võivad veel mängudega kaasneda“</p>	<p>Kebbinau et al. Tere, maailm! 3. klass, I. Varrak 2003, lk 9</p>
	<p>Ülesanne: „Arutage klassis, kas internetis suhtlemine on alati ohutu, põhjendage oma arvamust. Tooge näiteid võimalikest ohtudest, mis internetis varitsevad“</p>	<p>Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 35</p>
	<p>Interjvuu „Kas jätaksite lapse 1,4 miljardi võõraga üksi“ teemaks on ohud internetis. Küsimused.</p>	<p>Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 106-107</p>

Kriitiline mõtlemine ja arvamuste paljus	Ajaloo uurimisest: „Ei saa olla ainult ühte ja ainuõiget arusaama ajaloost. Selline arvamuste ja vaadete mitmekesisus annab meile võimaluse ajalugu sügavamalt mõista“. Küsimus: „Miks on ajaloofaktide erinev tõlgendamine kasulik ja vajalik?“ Ajaloole hinnangut andes tuleb olla ettevaatlik. Nimetatakse asjaolusid, mida kirjalike allikate hindamisel silmas pidada (kes on autor, millised on tema huvid ja ajendid). Sedasorti kriitilist mõtlemist hindav õpik võiks ka ise sellest põhimõttest lähtuda, nii et tekstides oleks võimalikult selgelt välja toodud, kust info pärineb (milliselt osapoolelt), kus on hinnangud ja kus faktid jne.	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, I. Avita 2008, lk 11; 19
Kriitiline mõtlemine ja arvamuste paljus	Ristisõdade käsitlemisel on kujutatud nii ründaja kui rünnatava vaatepunkti	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, I. Avita 2008, lk 78-79
	Õpikus esitatakse inimeste arvamusi ja antakse ülesanne: „Kas oled tema arvamusega nõus? Põhjenda.“ Mitmed küsimused/ülesanded suunavad arutlema ning seoseid ja põhjuseid otsima: „Miks ei taha inimesed kodukoha murdest loobuda? Püüa leida vähemalt kolm põhjust.“, „Kuidas aitab ilukirjanduse lugemine keeleoskust arendada?“, „Arutlege rühmades, mis toimuks, kui kirjakeelt ei peaks õppima...“	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, I. Avita 2009, lk 13; 16; 17; 20; 25
	Mitmed küsimused/ülesanded suunavad arutlema ning seoseid ja põhjuseid otsima, nt: „Miks on noorte tarbimisharjumused tänapäeval eriti teravalt päevakorral?“, „Millised olid katse tulemused? Mida võib sellest järeldada?“. Lk 56 palutakse võrrelda kaht arvamust vägivalla näitamise kohta televisioonis: „Kumma arvamusega oled rohkem nõus? Põhjenda“	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, II. Avita 2009, lk 14; 31; 56
	Tööraamatu sissejuhatuses öeldakse õpilasele: „Alati ei pruugi sa leida küsimusele n-ö õiget vastust, sest tihtipeale seda polegi. Palju olulisem on analüüsida, mõelda ja oma arvamus kujundada. /.../ Ja lõpuks kõige tähtsam: ole loominguline ja ära karda eksida“	Leppik, Luisk, Martsik, Prank-Vijard. Eesti ajalugu . Gümnaasiumi tööraamat, I. Avita 2009, lk 3
	Tööraamat kasutab katkendeid algallikatest (kroonikad, otsused, kirjad jms) Ülesannetes (Henriku Liivimaa kroonika katke, katkend Päevalehe uudisest) on suunavad küsimused allikatesse kriitiliselt suhtuma: „Kelle poolel on allikakatke autor? Mille põhjal sa seda järeldad?“, „Anna hinnang allika usaldusväärsusele, põhjenda oma seisukohta“,	Leppik, Luisk, Martsik, Prank-Vijard. Eesti ajalugu . Gümnaasiumi tööraamat, I. Avita 2009, lk 7-8
	Õpik soodustab loovat mõtlemist. On esitatud huvitavaid fakte ja võrdlusi. Küsimused ja ülesanded on vabavastuselised. Õpilasi suunatakse leidma positiivset ja negatiivset vaadeldavate elunähtuste puhul. „Demokraatia ei tähenda anarhiat, kus igaüks teeb, mis tahab. Oma õiguste nimel ei tohi keegi piirata teiste inimeste vabadust. Too näiteid koolielust selle kohta, kuidas demokraatia piirab	Toots. Ühiskonnaõpetus . 9. klassi õpik. Koolibri 2003, lk 40; 45

Kriitiline mõtlemine ja arvamuste paljus	<p>sinu tegevusvabadust“</p> <p>„Selgita, mille poolest erineb parlamentaarne demokraatia presidentaalsetest. Miks nimetatakse neid mõlemat demokraatlikuks valitsemisviisiks? Kumb valitsemisviis sulle rohkem meeldib? Miks?“</p>	
	<p>Tekstis selgitatakse, mis vahe on faktil ja arvamusel. Näiteks on toodud mitmesugused artiklite pealkirjad; ülesanne: „Loe läbi artiklite pealkirjad. Kas tegemist on faktide või arvamustega? Mille järgi otsustad?“</p> <p>Harjutus: „Järgnevalt on paigutatud sõna <i>nutma</i> sünonüümid nn neutraalsuse teljele. Kas oled selle paigutusega nõus? Kuidas sina samad sõnad sellel teljel esitaksid?“ – õpilasele antakse vaba võimalus olla eriarvamusel keele suhtes. Sarnane ülesanne lk 88: „Paigutage kõik sõna suurema sünonüümid neutraalsuse teljele. Võrrelge eri rühmade tulemusi. Missuguste sõnade puhul tekkisid eriarvamused? Miks?“</p>	Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 31; 87-88
Vägivallatus ja rahu	<p>Tutvustatakse popstaari John Lennonit ja tuuakse esile, et mitmed popstaarid pooldavad sõdade ja vägivalda lõpetamist. Siin oleks sobiv koht arutada selle üle, milliseid sõnumeid popstaarid edastavad. Kuidas õpilased kui publik sellesse suhtuvad? Mis saab siis, kui popstaar, keda oled imetlenud, käitub viisil, mis on sinule vastuvõetamatu (nt kahjustab kedagi)? Kas oled fänn ikka edasi? Kas arutled sõpradega?</p>	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, II. Avita 2008, lk 83
	<p>Näitetekstidena on kasutatud kahe autori arvamust vägivalda näitamise kohta televisioonis. Ülesandeks selle teema üle arutada</p>	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, II. Avita 2009, lk 56
	<p>Jutus „Hüüdnimi“ hakkavad lapsed Ivani isa eeskujul Ivani Kummi-Tarzaniks hüüdma ja selle üle naerma. Lapsi suunatakse märkama pilkamist ja selle mõju pilgatavale: „Mida see tähendab, kui öeldakse, et hüüdnimi on pilkav või et hüüdnimi on tunnustav? Missugune hüüdnimi Ivani jaoks on Kummi-Tarzan?“ Hea koht ka tunnetest rääkimiseks: kuidas sõnadega võidakse haiget teha ja mis tunne siis endal oleks.</p>	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, II. Avita 2008, lk 44-45
	<p>Lisas räägitakse biorelvana kasutatavatest bakteritest ja mainitakse, et biorelved on keelatud. Siin oleks võimalik põhjendada ja arutada.</p>	Toom, Kokasaar, Martin. Bioloogia 8. klassile, I. Avita 2008, lk 27
	<p>Küsimused Kivikase novelli järel: „Miks inimesed sõdivad? Kas sõda võib ka õiglase olla? Põhjenda.“, „Kuidas muudab sõda inimesi? Miks?“, „Mida tead sina sõjast? Kus praegu sõditakse?“, „Mis tingimustel võiksid sõjad maailmas lõppeda?“</p>	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 150
Vastutus	Pööratakse tähelepanu inimese vastutusele mitte üksnes enda, vaid ka teiste elu eest:	Toom, Kokasaar, Martin.

Vastutus	„Põhjenda, miks kujutab inimene, kes keeldub vaktsineerimisest, võimalikku ohtu teistele“. Siin on selgelt eelduseks seisukoht, et vaktsineerimine on vajalik, ja küsimus suunab sellest eeldusest lähtuvalt vastama. See võib tekitada hoopis trotsi.	Bioloogia 8. klassile, I. Avita 2008, lk 17 ja Kokassaar. Bioloogia 9. klassile, I. Avita 2009, lk 53
	Õpikus on koht, kus saaks arutada vastutuse ja elu väärtuse üle, kui teemaks on abort ja raseduse vältimine. Seal seisab: „abort kujutab endast ohtu naise tervisele ja seetõttu tuleb kasutada muid meetodeid...“ Täiesti kõrvale on jäetud loode, tema õigused, vastutus sündimata lapse ees – seega hulk abordiga seotud eetikaküsimusi, mille üle tuleks arutada.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, 20-21
	Ptk 23 ja 24 on juttu kunstlikust viljastamisest, antakse ülesanne selle kohta infot otsida. Samas oleks see ka hea koht arutlemiseks, kas, millal ja miks kunstlik viljastamine peaks olema lubatav.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009
	Teemaks on sünnieelne diagnostika – siin võiks samuti olla koht aruteluks lubatavuse ja piiride üle.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, lk 58
Ausus	Juhitakse tähelepanu aususele spordis: „Väär ja ohtlik on hormoonpreparaatide kasutamine sportlike tulemuste saavutamiseks /.../ Selline hormoonide tarvitamine on ebaeetiline, sest nii saavutatakse teiste sportlastega võrreldes paremaid tulemusi /.../“. Ebaeetilise põhjendamine jääb siin poolikuks. Paremad tulemused kõlab rohkem kiitusena. Võiks rohkem lahti seletada, milles seisneb ebaausus.	Kokassaar. Bioloogia 9. klassile, I. Avita 2009, lk 82
	Antakse võimalus arutada aususe üle spordis, ülesanded: „Milliseid eeliseid annab naissportlastele meessuguhormoonide kasutamine? Põhjenda, miks see on keelatud ja ohtlik“, „Arutlege teemal, miks on spordivõistlustel vaja teada võistlejate soolist kuuluvust“	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, lk 43
	Reportaaži näiteks on valitud tekst, kus Madis Jürgen kirjeldab oma eksperimendi: ta kaotas mitmes Eesti linnas oma rahakoti ära, vahel tõid inimesed selle tagasi, vahel mitte. Küsimused: „Millised olid katse tulemused? Mida võib sellest järeldada?“ Võiks sisse tuua ka õpilase isikliku rolli: kuidas käituksid sina (ideaalis ja tegelikult)?	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, II. Avita 2009, lk 30-31
	Nn suurtest tragöödiatest lähtuv küsimus William Shakespeare'i käsitleva peatüki järel: „Millest ammutavad jõudu ausus ja inimväärikus?“	Kalamees. Maailmakirjandus . Antiik. Keskaeg. Renessans. Gümnaasiumiõpik. Avita 2010, lk 99
	Peatükis „Siseenergia ja soojushulk“ küsimus: „Kraadiklaasi riidega hõõrudes saab simuleerida palavikku. Miks kraadiklaasi näit hõõrumisel tõuseb?“ Ühest küljest ilmselt on tegemist millegagi, mida paljud lapsed on ise proovinud ja seetõttu on teadmist mõttekas sellega siduda. Teisest küljest tekib küsimus, miks on vaja palavikku simuleerida.	Pärtel. Loodusõpetus , 7. klass. Koolibri 2010, lk 113

	Näitetekstiks on valitud lugu spikerdamisest	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 72
Loovus ja mängulisus	Õpikus on antud palju loovaid ja mängulisi ülesandeid, nt „Kirjuta kahe kassi (hobuse, prussaka vm) dialoog. Soovi korral või lähtuda alljärgnevatest teemadest: Mis toimub köögis, kui meid kodus ei ole /.../“ (I osa lk 8)	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile. Avita 2009
Loovus ja mängulisus	Õpikus on jutte mängimisest (nt I osa lk 16-17), kirjeldatakse mängu (I osa lk 18-19), ülesanneteks on mängu (nt I osa lk 25), palju on sõnamänge (nt I osa lk 24). Vaba loomine on esile tõstetud nt jutus „Kuninganna Ann läheb kunstikooli“	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile. Avita 2008
	Lause „Hilises lapseas muutuvad lapsed asjalikumaks ja neile pakub huvi ka tõsisem tegevus“ tundub vastanduvat eelnevates lausetes nimetatud fantaasiale ja mängule. Lause kõlab hinnanguliselt: sõnad „tõsine“ ja „asjalik“ võivad jätta mulje, et nende sõnadega tähistatu on kuidagi olulisem. On oht alaväärtustada mängu ja fantaasiat, mis on lapse (ja ka täiskasvanu!) elus väga oluline.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, lk 23
Sallivus ja erinevuste austamine	Peatükis „Inimrassid“ öeldakse alustuseks „Sõltumata nahavärvusest, välimusest ja rahvusest kuuluvad kõik inimesed ühte ja samasse liiki <i>Homo sapiens</i> . Kõik inimesed võivad anda omavahel viljakaid järglasi“. See on ainuke vihje eri rassidest inimeste ühisosale. See peatükk oleks sobiv koht, kus arutada sallivuse ja rassismi teema üle.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, lk 102-105
	„Pered on väga erinevad. Ei ole tähtis, mitu inimest peres elab. Tähtis on, et koos oleks hea“ „Kodud võivad olla väga erinevad. Tähtis pole, milline kodu on, vaid et seal oleks hea olla“	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, I. Avita 2008, lk 11; 23
	Lumesõda mängivaid lapsi kujutaval pildil on mängijate seas ka ratastoolis poiss	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 21
	Aktiivselt spordiga tegelev Tom (ratastoolis): „Mina suutsin leppida, et pean elama ilma jalgadeta, sina aga püüa olla mõistev ja salliv endast erinevate inimeste suhtes.“ Jalgade puudumine ei takista elamist ega sportimist. Õpilastel lastakse kujutleda elu pimedana; õpikusse on lisatud Braille' kirja näidistähestik ise järele proovimiseks.	Elvisto. Loodusõpetus 4. klassile, II. Avita, 2009, lk 33; 53
	Mäng „Me kõik oleme erinevad ja see ongi tore!“ Küsimused: „Mille poolest on sinu sõber eriline?“, „Mida head võib sinu sõbralt õppida?“	Kõiv, Edovald. Inimeseõpetus 3. klassile. Avita 2004, lk 17
Õiglane valitsemine ja	Selles õpikus tõstetakse siin-seal esile sallivaid tarku valitsejaid ja kirjeldatakse nende tegevust (mitte ainult suurte vallutajate oma)	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, I. Avita 2008, lk 54; 76; 80; 84

demokraatia	Hinnang ühiskondadele, mis ei ole demokraatlikud, on pigem neutraalne (Venemaa 17.-19.sajandil, Lääne-Euroopa 17.-19.sajandil)	Tannberg, Laur, Klaassen, Espenberg, Jullinen, Abiline. Uusaeg: õpik 8. klassile, I-II. Avita 2003
Õiglase valitsemise ja demokraatia	Hinnang ühiskondadele, mis ei ole demokraatlikud, on pigem negatiivne (natsionaalsotsialistlik Saksamaa, Venemaa 1922-1991)	Vära, Tannberg, Pajur. Lähiajalugu: õpik 9. klassile, I-II. Avita 2004
	Koostöö asemel on ajalooõpikutes käsitletud pigem etnotsentrismi, imperialismi ja riikide jõupoliitikat. Ka vabadusi ja inimõigusi on reeglina käsitletud läbi nende õiguste rikkumise. Sisulisel tasandil väljendub see õpikus otsesõnu väljendamata uskumusena, et inimesed ja riigid peaksid omama õigusi ja vabadusi, kuid neid õigusi on ajaloos tihti rikutud, kas teiste või riigi enda poolt. Mõlema klassi ajalooõpikus on esile tõstetud eelkõige riigi poolt koordineeritud (tihti jõupoliitilist) tegevust. Rahvas sekkub aga riigivalitsemisesse peamiselt läbi väljaastumiste (seejuures on väljaastumisi kujutatud reeglina vägivaldsetena, demokraatlikud rahumeelsed meeleavaldused oleksid enamasti iseloomulikud justkui vaid Ühendkuningriigile).	Tannberg, Laur, Klaassen, Espenberg, Jullinen, Abiline. Uusaeg: õpik 8. klassile, I-II. Avita 2003 Vära, Tannberg, Pajur. Lähiajalugu: õpik 9. klassile, I-II. Avita 2004
	Teemas demokraatiast näeme kõrvuti kuninganna ja presidendiga ka monarhi; vastav tekst teadvustab teistsuguse elukorralduse võimalikkust surumata peale meile omast mõtteviisi. Autoritaarne ja totalitaarne riigikord on siiski hukka mõistetud.	Toots. Ühiskonnaõpetus 9. klassi õpik. Koolibri 2003, lk 24-28
Kodumaa austamine	Käsitletakse Eesti ajalugu, vabadussõda ja laulvat revolutsiooni: „Sinu vanemad ja vanavanemad võitlesid taas vabaduse eest. Seekord lauldes“. Kuidas peaks seda lauset mõistma mitte-eestlasest laps?	Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 1. klassile, II. Avita 2009, lk 19
	Teemas „Eestimaa rikkus“ mõistetakse rikkusena maavarasid, loodust, kultuuri ja inimesi. Ent inimestest lähemalt rääkides on teemaks nende kuulsus, mitte saavutused: „Eesti on maailmas kuulsaks teinud paljud luuletajad, näitekirjanikud, /.../“, „Milliseid Eestimaal elanud või elavaid kuulsaid inimesi sa tead? /.../ Millega on ta Eestimaale kuulsust toonud?“, „Milliseid tuntud inimesi elab sinu kodukandis? Millega nad on kuulsaks saanud?“. Jääb mulje, et Eestimaa rikkuse see tahk seisneb selles, mida teised meist arvavad (kuivõrd meid teatakse), mitte selles, mis me ise väärt oleme.	Kõiv, Edovald. Inimeseõpetus 3. klassile. Avita 2004, lk 70-71
Rahvuslik identiteet	Lisaks vabadussõja käsitlemisele, mille positiivne mõju läbi võimaliku vastanduse – “võitsime venelasi ja sakslasi” – on pedagoogiliselt küsitav, on positiivsete tunnete loomiseks ajalooõpikus rõhutatud peamiselt Eesti ärkamisaegseid saavutusi (domineerivalt kultuuri- ja teadussaavutused), eestlust ning ühtekuuluvustunnet.	Tannberg, Laur, Klaassen, Espenberg, Jullinen, Abiline. Uusaeg: õpik 8. klassile, I-II. Avita 2003

Rahvuslik identiteet	Inimesele, kes uurib oma etnilise identiteedi kujundamiseks või kinnistamiseks olulist teavet, pakub õpik äärmiselt vähe Eesti ja eestlaste erilise põhjendusi ning Eesti ja eestlaste (väljaspool siseriiklike) saavutuste rõhutamist. See lubab väita, et eestlaste tähtsust ja erilisust on peetud suuresti iseenesestmõistetavaks. Samuti on põhjendamist mittevajava, iseenesestmõistetava väärtusena käsitletud omariikluse headust. Kokkuvõttes on usutav, et õpik tugevdab grupisiseseid positiivseid hoiakuid Eesti kohta ainult juhul, kui lugejas on juba eelnevalt olemas positiivne eelhoiak Eesti riigi ja Eesti rahva kui hoidmist (ja kaitsmist) vajava väärtuse kohta.	
	Ajalooõpikus on positiivsete tunnete tekitamiseks esitatud peamiste motiividena Eesti kaitsmise vajadust ning rahvuslikke poliitilisi saavutusi, vähesemal määral on esitatud rahvuslikke kultuuri- ja teadussaavutusi. Inimesele, kes uurib oma etnilise identiteedi kujundamiseks või kinnistamiseks olulist teavet, pakub õpik äärmiselt vähe Eesti ja eestlaste erilise põhjendusi ning Eesti ja eestlaste (väljaspool siseriiklike) saavutuste rõhutamist. See lubab väita, et eestlaste tähtsust ja erilisust on peetud suuresti iseenesestmõistetavaks. Samuti on põhjendamist mittevajava, iseenesestmõistetava väärtusena käsitletud omariikluse headust. Kokkuvõttes on usutav, et õpik tugevdab grupisiseseid positiivseid hoiakuid Eesti kohta ainult juhul, kui lugejas on juba eelnevalt olemas positiivne eelhoiak Eesti riigi ja Eesti rahva kui hoidmist (ja kaitsmist) vajava väärtuse kohta.	Vära, Tannberg, Pajur. Lähiajalugu: õpik 9. klassile, I-II. Avita 2004
	Peatükk „Kust me pärit oleme?“ jutustab soome-ugri rahvastest. „Oma sugulasrahvaste, oma juurte tundmine teeb inimese ja rahva tugevaks nagu puu, mis püsib kindlalt oma kohal ega lase tuultel ja tormidel end murda. Enda päritolu teadmine ja selles lugupidamine annab meile omapära, väärikuse ja enesekindluse – muudab meid tähelepanuväärseks ka teiste rahvaste jaoks.“ Küsimused, nt: „Mis on peale maa ja keele eestlaste rahvustunde aluseks?“	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 10
	Tekstid ja pildid tutvustavad ja rakendavad Kihnu pärimuskultuuri	Laos, Leas, Vesik. Aabets. Kihnu Kultuuri Instituut 2009
	Küsimused: „Miks on keel ühe rahva jaoks kõige olulisem?“ „Faehlmann peab eestlase sitkuse ja vaimunõtkuse parimaks tunnistajaks tema keelt. Mis võiks sinu arvates veel olla sellisteks tunnistajateks?“	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 60; 75
Perekond	„Kohal on peaaegu kõik mulle tähtsad inimesed: vanaema, vanaisa...“	Elvisto, Laug, Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus. Tööraamat 2. klassile, I. Avita 2009, lk k 7
Soo-	Selles õpikus on poistel ja tüdrukutel märgatavalt erinevad huvid ja poiste tegevused on	Kaasik. Matemaatika 4. klassile,

stereotüüpidest hoidumine	esitatud mitmekesisemate ja aktiivsematena: poistest tegelased loevad erinevaid raamatuid, rattamatkal käivad ainult poisid, räägitakse „poiste põhivarustusest“, spordiga tegelevad poisid oluliselt rohkem kui tüdrukud, nad telgivad pimedas ja käivad kalal. Poisid tegutsevad ülesannetes enamjaolt koos poistega ja tüdrukud tüdrukutega. Selline läbiv kujutamine soodustab ja kinnistab soostereotüüpe.	I. Avita 2009, lk 29; 32-35; 36; 37
Soo- stereotüüpidest hoidumine	Tasakaalus esitus: ühes ülesandes on ema palk suurem kui isal, teises isa palk suurem.	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, I. Avita 2009, lk 109; 154
	Selles õpikus kipub ülesannetes olema traditsiooniline rollijaotus: isa ostab bensiini (lk 89, 97, 129, 131), ema jagab pitsat, ostab süüa (lk 87, 97).	Kaasik. Matemaatika 4. klassile, II. Avita 2009
	Õpikus on läbivalt kajastatud naiste rolli ajaloo lisaks tavapäraselt meestekesksetele teemadele. Naiste rolli kajastavad teemad: Ateena naiste elust/ preestrinna Eumachia/ Naiste õigused ja keisrinna Theodora/ Daamid/ Jeanne d'Arc Marie-Antoinette/ Naiste roll Prantsuse revolutsioonis/ Florence Nightingale/ Lydia Koidula/ Naise rolli muutumine / Astrid Lindgren/ Ema Teresa	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile. Avita 2008
	Rahvalaulude põhjal esitatud küsimus suunab mõtlema soorollide muutumise üle: „Milliseid soovitusi jagatakse poistele ja tüdrukutele? Miks just selliseid? Kuidas suhtuda neisse tänapäeval?“	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 48
	Katkend „Vihane laupäev“, küsimus: „Loos on nimetatud üsna levinud tõekspidamisi: tüdrukud on korralikud, õpivad hästi jne. mida sina arvad niisugustest väidetest? Usud sa neid? Nimeta veel selliseid üldlevinud seisukohti.“ Tekst poiste aabitsast; ülesanne: „Too näiteid nn poiste- või tüdrukuteraamatute kohta. Kas sinu arvates on vajalik kirjutada spetsiaalselt poistele või tüdrukutele suunatud raamatuid? Põhjenda oma seisukohta“	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 13; 98
Reeglite järgimine, seadused	Ülesanne „Arutle, mis juhtuks siis, kui koloonia liikmed ei alluks koloonias kehtivatele reeglitele ja hakkaksid tegutsema omapäi“. Oleks huvitav tuua paralleel inimestega. Sellist võrdlusvõimalust on kasutatud lk 95 ülesandes 8: „Kas ka inimeste vahel esineb konkurentsi? Kui esineb, siis seleta, milles see väljendub“	Toom, Kokasaar, Martin. Bioloogia 8. klassile, I. Avita 2008, lk 87; 95
	Ülesanded „Kirjutage reegleid selle kohta, kuidas vahetunnis parimal viisil aega veeta“, „Tutvustage oma reegleid teistele rühmadele. Põhjendage iga reegli vajalikkust“.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 17
	Jutule „Alaril on paha tuju“ järgneb kokkuvõtte reeglitest jalgrattaga sõitmiseks.	Kloren, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 78
	Teemaks on õigus, seadused ja politsei. Küsimused suunavad mõtlema seaduste vajalikkuse	Elvisto, Hallik. Loodus- ja

Reeglite järgimine, seadused	üle: „Miks on seadusi vaja?“, „Mis sa arvad, miks inimesed seadusi rikuvad?“, „Mis sa arvad, kas ilma seadusteta saaks rahulikult elada?“	inimeseõpetus. Tööraamat 2. klassile, II. Avita 2009, lk 20-21
	Küsimus raamatukatkendi järel: „Kas teadmatuses sooritatud kuritöö on andestatav?“. Veel võiks arutada nt selle üle, mida tähendab andestamine; kas ja miks on see oluline; kuidas see mõjutab osapoolte edasist elu.	Kalamees. Maailmakirjandus. Antiik. Keskaeg. Renessanss. Gümnaasiumiõpik. Avita 2010, lk 33
	Teema „Sotsiaalsed normid“ esimene lause „Ühiskonnas elades peab inimene paratamatult arvestama teiste ühiskonnaliikmete, nende käitumise, ootuste ja kommetega“ sisendab, et teistega tuleb arvestada; põhjendatakse seaduste vajalikkust. Tuuakse ära kümme käsku kui moraali alused. Juurde on lisatud: „Lääne kultuurile on omane, et just kristlikust moraalist on ilmalikku ellu üle võetud mitmed väärtused, ka üldtuntud kümme käsku“. Selline väide tekitab kahtlusi, sest mitut kümnest käsust (nt „Sul ei tohi olla muid jumalaid minu palge kõrval“) ei suuda õpilane tõenäoliselt tänapäevasesse ilmalikku konteksti kuidagi üle kanda. Kindlasti vajab kümne käsu esitamine põhjalikumat kommentaari! Kümne käsu kommentaarideta jätmist ei pehmenda oluliselt ka eelnevas tekstis öeldu, et tänapäeva maailm on märksa vabameelsem, kuid endiselt kehtivad mitmed moraalipõhimõtted, mille rikkumist hukka mõistetakse.	Toots. Ühiskonnaõpetus. 9. klassi õpik. Koolibri 2003, lk 24-28
	Piltidel on liiklusmärgid ja valgusfoorid selgitustega, lisaks Leelo Tungla luuletus valgusfoorist	Kebbinau et al. Tere, kool! 1. klass, I. Varrak 2005, lk 24-25
	Tekst hilinemisest. Küsimused ja ülesanded: „Loe läbi oma kooli reeglid ja vaata, mida on seal öeldud hilinemise kohta“, „Miks on hilinemine halb?“ (selles küsimuses on juba hinnang ära antud, vastajale antakse kitsas ruum üksnes küsija enda seisukoha piires), „Mis põhjustel võib hilinemise andeks anda?“. Hilinemise juures võiks laiendada teemaks olla ka lubaduste pidamine.	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 47
Tunnete märkamine	Hirm ja rõõm: luuletused, mille teemaks on asjad, mis hirmutavad, ja asjad, mis hirmu peletavad. Küsimused suunavad õpilast oma kartuste ja nendega toimetulemise üle mõtlema: „Mis luuletuses nimetatud asjadest sulle hirmu teevad? Miks?“, „Mida nimetatud asjadest sina ei karda? Miks?“. Ülesandeks antakse põletada kirjapandud hirmude leht kodus koos täiskasvanutega. Ülesanne „Kirjuta vihikusse nimekiri elusolenditest ja asjadest, mis sinu meele rõõmsaks teevad“, lisaks selle arutlusküsimused selle nimekirja kohta.	Klören, Tungal. Eesti keele õpik 3. klassile, I. Avita 2008, lk 58-59
	Kurbus: luuletus, mis räägib isata lapse kurbusest. Küsimused: „Kuidas sina lohutaksid last,	Klören, Tungal. Eesti keele õpik

Tunnete märkamine	kellest luuletus jutustab?“, „kas ka sina oled vahel pidupäeval kurb olnud? Miks?“	3. klassile, I. Avita 2008, lk 83
	Pildid erinevate näoilmetega ja küsimus: „Mida väljendavad järgmised näoilmed? Mille järgi otsustasid?“	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, I. Avita 2009, lk 9
	Viivi Luige luuletuste järel küsimus: „Miks häbenetakse vahel nutta?“	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk
	Selles õpikus on pööratud palju tähelepanu tunnete märkamisele ja väljendamisele. Näiteks: Teatriteema juures küsimused: „Kuidas sina oma tundeid kõige paremini väljendad? Kas joonistad pildi, kirjutad kirja, luuletad või mängid hoopis mõnda muusikariista?“ „Kuidas sa sooviksid, et inimesed väljendaksid sulle oma tundeid (rõõmu, viha, kurbust...)?“, „Too näide etendusest, luuletusest, pildist, filmist, mis sinus rõõmsaid või kurbi tundeid tekitas.“	Kebbinau et al. Tere, maailm! 3. klass, I. Varrak 2003, lk 26-27; 65; 79
	Jutt „Keskaegne linn“. Ülesanne: „Moodustage klassi lastest riskülikukujuline „kindlusemüür“. Iga laps on üks müürikivi ja ütleb vaikselt ühe lause või sõna kindluse elu kohta ning kordab seda. Sisenege kordamööda kindlusesse ja kuulake, mida müür räägib. Milliseid tundeid see müür tekitab?“ Jõuluteema juures küsimused: „Kas sulle meeldib kingitusi saada? Mida sa tunned, kui saad kingituse?“, „Kas sulle meeldib kingitusi teha? Mida sa tunned kingitusi tehes?“	
Harjutus: „Sageli tajuvad inimesed üht ja sama olukorda sootuks erinevalt. Kujuta ette kahte inimest: üks on optimist, teine täielik pessimist. Mõlemad on sarnases olukorras – kumbki on võistlusel saanud 3. koha. Kirjelda mõtteid ja tundeid, mis valdavad sellise olukorra puhul optimisti, mis pessimisti.“ Harjutus muusikat käsitleva katkendi järel: „Mida arvad klassikalisest muusikast sina? Kuulake klassis üht tuntud klassikalise muusika teost. Kirjuta oma mõtetest ja tunnetest, mis sind seda kuulates valdasid“.	Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 28; 30	
Enesetunnetuse areng	Ülesandeks enda kirjutatud loo hindamine	Kebbinau et al. Tere, maailm! 3. klass, I. Varrak 2003, lk 43
	Tekstis „Õppija“ on loetletud edukale õppijale vajalikud omadused. Ülesanded: „Analüüsi järgmiste küsimuste abil ennast kui õppijat. –Kui enesekindlaks inimeseks sa end pead? –Miks sa õpid? /.../“, „Missuguse järelduse võid teha enda kui õppija kohta?“ „Kirjuta 15 minuti essee, milles kirjeldad oma temperamentitüüpi (või tüüpide segu) ja elukutsevalikuid ning teed järelduse, kas sinu ametieelistused on temperamentitüübile sobivad“	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 49; 73

Suhtlemisoskused	Tekstid ja küsimused käsitlevad kõneolukorra ja suhtluspartneri arvestamist, kuulamist, tähelepanelikkust, viisakust. Nt: „Ei tasu unustada sedagi, et suhtlemine on alati kahepoolne tegevus ning kuulamis- ja jälgimisoskus on niisama olulised kui teate edastamine“, „Millised on hea suhtleja tunnused?“	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, I. Avita 2009, lk 7; 22; 32-33
Suhtlemisoskused	Selgitatakse argi- ja kirjakeele erinevust ning reegleid veebisuhtluses. „Miks on vaikus ja vaikimine suhtlemise oluline osa?“	Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 152
	Harjutuses on ülesandeks leida sünonüüme: „Kindlasti on leitud sõnade hulgas niisuguseid, mida igas suhtlusolukorras kasutada ei sobi. Arutage klassis, kus ja millal sobib neid sünonüümseid sõnu ja väljendeid kasutada“: kõneolukorra arvestamine.	Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 88
	Kehakeele märkamine ja mõistmine: „Missugusest kehaasendist võib lugeda välja järgmisi teateid: <i>jäta mind rahule, ma olen süüdi, olen mõttes?</i> “	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 6
	Punkthaaval välja toodud vastused: „Kuidas olla meeldiv suhtluspartner?“	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 10
Autorluse austamine	Rõhutatatakse, et ettekandes tuleb alati viidata kasutatud allikatele ja võõraid mõtteid ei tohi esitada enda omade pähe. Viitamise reeglid.	Ratassepp. Eesti keele õpik 7. klassile, II. Avita 2009, lk 91
	Küsimus raamatukatkendi järel: „Kumb on sinu arvates olulisem, kas tuvastada tõeline autor või mäletada tema loomingut? Miks?“	Kalamees. Maailmakirjandus . Antiik. Keskaeg. Renessanss. Gümnaasiumiõpik. Avita 2010, lk 21
	Viitamise juhised. „Enda nime all teiste inimeste mõtteid esitada ei tohi“	Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 26
Vabadus	Saksa valgustuskirjandust käsitledes suunatakse õpilast mõtlema valgustusaja isikuvabaduse ideaali üle: „Mille järgi võib sisemiselt vabaid inimesi ära tunda?“	Kalamees. Maailmakirjandus XVII-XIX sajand. Gümnaasiumiõpik. Avita 2009, lk 33
Ajalugu ja mälestused	Ülesanne: „Arutlege, miks on vaja vanu maju hoida ja kaitsta?“	Elvisto, Laug, Hallik. Loodus- ja inimeseõpetus . Tööraamat 2. klassile, I. Avita 2009, lk 10
	„Sinule on mälestused kallid. Kallis on ka see pärand, mille on jätnud meile esivanemad. Parim, mida me teha saame on seda hoida.“	Elvisto, Hallik, Pumbo, Kriiska, Mazur. Loodus- ja inimeseõpetuse õpik 3. klassile,

		I. Avita 2010, lk 16
	Selgitatakse, miks on minevik tähtis ja kuidas see on seotud tänapäevaga.	Piir. Inimesed ajas. Ajaloo õpik 5. klassile, I. Avita 2008, lk
Muud võimalused elu, eetika ja väärtuste üle arutamiseks	Pärilikke haigusi käsitlevas peatükis on ülesanne, mis võimaldab arutada geenieetika küsimuste üle (nt privaatsus), seotult õpilase enda eluga: „Uuri internetist, millega tegeleb TÜ Eesti Geenivaramu. Kas oleksid tulevikus nõus loovutama ka enda geeniproovi? Põhjenda oma seisukohta nii jaatava kui eitava vastuse korral“ Esitatakse nii poolt- kui vastuväiteid geneetiliselt muundatud organismide kasvatamisele. Küsimused ja ülesanded: „Kas sina sööksid geneetiliselt muundatud toitu? Põhjenda oma seisukohta“, „Moodustage väitlusrühmad. Väidelge geneetiliselt muundatud toidu eeliste ja puuduste üle“.	Kokassaar, Martin. Bioloogia 9. klassile, II. Avita 2009, lk 59; 64-65
	Pärilikke haigusi käsitlevas peatükis on jäetud kasutamata võimalus arutada geenieetika üle. Näiteks ülesandes lk 176 küsitakse pärilikkusuuringute kohta „Millistel juhtudel on kasu /.../ d) looteveeuuringutest“, ent siin saaks küsida ka selle kohta, mis on niisuguste uuringute muud asjaolud peale kasu.	Tenhunen et al. Bioloogia gümnaasiumile III. Avita 2008, lk 166-177
	Tekstis vananemisest ja surmast: „Ka eetiliselt ei ole õige ajusurmas oleva inimese elutegevust lõpmatuseni pikendada“. Esitatud on selget hinnangut sisaldav väide, kuid ei järgne põhjendust ega midagi muud, mis jätaks ruumi eriarvamusele. Ka selle peatüki lõpus olevad küsimused-ülesanded ei erguta niisuguste teemade üle järele mõtlema.	Tenhunen et al. Bioloogia gümnaasiumile III. Avita 2008, lk 162
	Evolutsiooni ja elu tekke teooriaid tutvustades on jäetud täiesti kõrvale religioosest maailmapildist pärinevad arusaamad, mis on suuremas osas maailmast küllalt levinud ja võivad tekitada õpilastes küsimusi. Õpik võiks pakkuda ka õpetajale tuge, et niisuguste küsimustega toime tulla.	Tenhunen et al. Bioloogia gümnaasiumile IV. Avita 2009, lk 80-91; 94
	Evolutsiooniteooriat selgitades väljendatakse austust religioosete tõekspidamiste vastu: „Maailma rahvaste kultuuripärand on rikas ka mütoloogilistest ja religioosetest ettekujutustest elu tekke ja arengu kohta, mille kirjeldused on väärtuslikud inimkonna mõtteloo tõlgendamisel ning eri rahvaste traditsioonide ja uskumuste tundmaõppimisel. Nüüdisaegses maailmas orienteerumiseks on oluline mitmekülgsede teadmiste asjakohane kasutamine: nii uskumuste ja traditsioonide väärtustamine kui ka oskus eristada uskumusi teaduslikest hüpoteesidest“. Kuna tegemist on gümnaasiumiastme õpikuga, siis oleks küsimuste hulgas kas selle peatüki lõpus või peatüki „Elu päritolu“ lõpus suurepärane koht selleks, et arutada selle üle, kas ja millised on vastuolud teadusliku, evolutsiooniteooriale tugineva maailmapildi ning religioosete maailmapiltide vahel.	Sarapuu, Viikmaa, Puura. Bioloogia gümnaasiumile. II osa, 4. kursus. Eesti Loodusfoto 2006, lk 48; 61

<p>Muud võimalused elu, eetika ja väärtuste üle arutamiseks</p>	<p>Õpikus suunatakse õpilast arutlema elu, valikute ja väärtuste üle, andmata ette valmis vastuseid. Goethe „Fausti“ käsitledes: „Missuguste väärtuste nimel on inimene valmis kõik mängu pannes riskeerima?“ (39) See küsimus võib olla liiga lai ja jääda arusaamatuks. Täpsem on lk 95: „Mille nimel on ülim risk õigustatud? Kas ilu kuulub nende väärtuste hulka?“ „Milline hind oli Fausti eneseteostusel? Kas oma sihtide saavutamiseks on kõik lubatud?“ Flaubert'i „Madame Bovary“ käsitluse juures: „Arutlege, kas elu, mis on pühendatud vaid ühele tegevusele, on täiuslik?“ Zola: „Millised tegurid kujundavad sinu arvates inimese iseloomu? Milline roll on nende seas pärilikkusel?“ Ülesanne: „Arutlege lord Henry väite „Inetuil ja rumalail on siin maailmas kõige parem elada“ üle“</p>	<p>Kalamees. Maailmakirjandus XVII-XIX sajand. Gümnaasiumiõpik. Avita 2009, lk 39; 77; 85; 95</p>
	<p>Tekstikatkenditele järgnevad küsimused: „Mida tähendavad sinu jaoks sõnad „vägi“, „vaim“, „hing“? Too näiteid, millistes olukordades oled neid sõnu kasutanud“ „Mida tähenda sinu jaoks sõna „püha“? Arutlege rühmades, mida teie peate pühaks.“ „Miks mõtleb inimene maailma loomise peale, kuigi sellest ei sõltu tema igapäevaelu?“ „Mida tähendab kanda olemasolu raskust?“</p>	<p>Ratassepp, Rannaste, Sinijärv. Labürint III. Kirjanduse õpik 9. klassile. Avita 2008, lk 17; 22; 29; 38</p>
	<p>Katkendis „Toomas Linnupoeg koostab brošüüri“ koostab Toomas nimekirja soovitustest, mida igavas tunnis teha, kui õpetaja tema tegevust märkab. Küsimused: „Mis sa arvad, kuidas käitus õpetaja edasi? Kuidas lahendaksid sina õpetajana sellise olukorra?“ See pakub võimaluse arutada koolikultuuri ja õpetajate-õpilaste vaheliste suhete üle.</p>	<p>Bobõlski, Puksand. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2009, lk 118</p>
	<p>Näitetekst ajakirjanduseetika kohta</p>	<p>Bobõlski, Puksand. Peegel. 8. klassi eesti keele õpik. Koolibri 2010, lk 124</p>
	<p>Teemaks lapse õigused, ära on toodud artikkel 13</p>	<p>Elvisto, Hallik, Pumbo, Kriiska, Mazur. Loodus- ja inimeseõpetuse õpik 3. klassile, I. Avita 2010, lk 65</p>